De Levende Natuur 80 (6):125-131 (1977)

Zeldzame vlinders in Zeeland (2)

J. C. WEDTS DE SWART, A. J. WEDTS DE SWART-DE KRAKER

Naar aanleiding van ons artikel „Zeldzame vlinders in Zeeland" in D.L.N. maart 1977, blz. 63-68, betreffende de Kolibrievlinder, willen wij bij enkele vragen die gerezen zijn het volgende opmerken: De plaatsen die op blz. 63 vermeld staan, hebben uitsluitend betrekking op het voorkomen van de *Kolibrievlinder* in 1976. Naast gegevens van waarnemers ontvingen wij er tevens veel van waarneemsters. Op blz. 67 schreven wij over „het rood", daarmee wordt bedoeld de kleurstof die uit de wortelstokken van de Meekrapplant getrokken werd.

Van een lezer van De Levende Natuur, de heer V. van Laar te Amersfoort, ontvingen wij een uitvoerig artikel van de hand van mej. B. W. van der Kloot Meyburg onder de titel: „Bijdrage tot de geschiedenis van de Meekrapcultuur in Nederland", geplaatst in het Economisch Historisch Jaarboek 1934, uitgegeven door Martinus Nijhoff, 's Gravenhage 1934. In dit 95 bladzijden lange artikel wordt o.a. vermeld dat de prachtige kleuren gebezigd werden in de textielnijverheid als ook in de schilderkunst. Behalve als kleurstof is Meekrap vroeger veel gebruikt in de geneeskunde o.a. tegen rachitis, geelzucht en jicht. Hoewel vooral op de Zuidhollandse en Zeeuwse eilanden Meekrap in grote hoeveelheden werd verbouwd, werd dat toch ook in de andere delen van ons land gedaan, zij het in belangrijk mindere mate. De Meekrapcultuur was „een der rijkste bronnen van ons volksbestaan" (blz. 107). Eeuwenlang is het Meekrappoeder (de wortelstokken werden gedroogd en daarna fijn gemalen) een veel gevraagd artikel geweest zowel in binnen- als buitenland. De markt stortte echter volkomen in aan het eind van de vorige eeuw doordat men de kleurstof kunstmatig wist te bereiden, „de kunstalizarine heeft in geheel Europa de cultuur van de Meekrap ten gronde gericht" (blz. 59). Toch werd volgens de schrijfster tot in 1929 hier en daar nog Meekrap verbouwd o.a. in de polders rond Bergen op Zoom en op Goeree-Overflakkee.

Over de Meekrapvlinder (later Kolibrievlinder genoemd) en de rupsen en de poppen ervan wordt in het artikel met geen woord gerept. Het loof zal voor de rupsen van deze vlindersoort, die er ons inziens een tafeltje dekje in optima forma aan hebben gehad, van groot belang zijn geweest. Dat moet ook de mensen die te velde aan de cultuur werkten, zijn opgevallen, vandaar dat men deze vlinder naar de plant waarop de rupsen voorkwamen heeft genoemd. Nectar voor de vlinders geeft de Meekrap maar heel weinig, bovendien zo weet de schrijfster „bloeit ze bij ons spaarzaam, alleen in zeer warme zomers, vruchtzetting heeft – in ons land – zelden plaats, behoorlijke rijping nooit. Voor vermenigvuldiging werd dan ook gebruik gemaakt van zg. kiemen, dus van de afgescheurde uitlopers van den wortelstok, zelden van zaden . . ." (blz. 60). Er was voor deze trekvlindersoort die, zoals we van Lempke weten, uit het mediterrane gebied afkomstig is, een lange keten van meekrapvelden die zich uitstrekten van de Middellandse-Zeekust via Midden- en Noord-Frankrijk en België

Fig. 1. *Windepijlstaart, Middelburg, eind augustus 1976.*

tot aan Noord-Nederland toe. Ongeveer te vergelijken met wat we op kleine schaal zien bij het voorkomen van koolwitjes: daar waar veel koolplanten verbouwd worden, komen ze in het algemeen meer voor dan in streken waar geen kool aangeplant is.

Wij besloten ons eerste artikel met de zinsnede: „in spanning zien we dan ook uit naar de lente van 1977" (het betrof hier de mogelijkheid van overwinteren van de Kolibrievlinders in ons land tijdens zachte winters). Welnu, reeds op 15 mei jl. zagen de heer en mevr. De Visser te Middelburg in hun tuin een Kolibrievlinder op bloeiende Judaspenning. Gezien het koude weer op de dag van waarneming en de weken eraan voorafgaand is het zeer waarschijnlijk dat we hier te doen hebben met een dier dat de zachte winter 1976-1977 op Walcheren heeft doorgebracht.

Zoals beloofd komen wij terug op de *Windepijlstaart* (1976), eveneens een fraaie en zeldzame trekvlinder uit Zuid-Europa. Met medewerking van de PZC ontvingen wij tal van gegevens uit de hierna volgende Zeeuwse streken.

West-Zeeuws-Vlaanderen: Biervliet (1 ex. 6-9), Breskens (1 ex. 1-9), Hoofdplaat (1 pop in juli), Retranchement (4 waarnemingen, t.w. drie keer 1 ex. in sept. en 1 dood ex. op 21-10), Sluis (2 ex. 10-9, waarvan één is gevangen – helaas – voor een verzameling), Zuidzande (1 ex. 28-9).

Zuid-Beveland: 's Heer Abtskerke (1 ex. 4-9), 's Heer Hendrikskinderen (2 ex. in okt. waaronder 1 vrouwtje), Wilhelminadorp (1 ex. in het najaar, datum niet bekend).

Walcheren: Arnemuiden (1 ex. begin sept.), Domburg (1 ex. 5-9), Middelburg (6 waarnemingen, t.w. 1 ex. 26-8, 1 dood ex. 1-9, 1 ex. 4-9, idem 7-9 een vrouwtje pas uitgekomen, 1 ex. (beslist ander dier) op 8-9, 1 dood ex. 29-9, en begin okt. eveneens 1 dood dier), Oostkapelle (1 ex. begin sept,), Serooskerke (1 rups 24-7, 1 vlinder 24-8(!), 1 rups in sept. die na het verpoppen op 1 okt. is uitgekomen en te Middelburg is losgelaten, 1 dood ex. eind sept.), Westkapelle (1 ex. omstreeks 9 sept. op loodsboot 12 km uit de kust; de vlinder rustte uit aan dek). Bij laatstgenoemd geval is vermeldenswaard dat ook een slapende vleermuis aan boord werd aangetroffen (med. dhr. C. v.d. Vliet). Had de vleermuis achter de vlinder aangezeten en was zij in een wilde achtervolgingsvlucht afgedwaald naar zee? Beide dieren zijn gewekt en met tussenruimte losgelaten door de bemanning.

Schouwen en Duiveland: Burgh (1 ex. 23-9), Brouwershaven (1 ex. 17-9), Haamstede (1 ex. eind aug.).

De Windepijlstaart heeft zijn Nederlandse naam te danken aan het feit dat de

rupsen hier leven op Haagwinde en Akkerwinde. Op het achterlijf van de grote rups zit een kromme pijlachtige doorn. Het is een buitengewoon sterke trekvlinder, die zelfs wel eens op IJsland is waargenomen (Lempke). Het is een grote nachtvlinder, die actief wordt zodra het schemert. Dat ontwaken is voor de toeschouwer een belevenis op zichzelf. We prijzen ons gelukkig dat we dank zij veler medewerking verscheidene dieren hebben gekregen die we dan 's avonds los lieten. Bij het wakker worden gaan de vleugels eerst licht beven, dat overgaat in hevig trillen. Sneller en sneller bewegen de vier vleugels. Het lange, potlooddikke lijf blijft vooralsnog onbewegelijk. Bij het licht van de naar buiten stralende huiskamerlamp zagen wij en onze kinderen het prachtige wit, rose en zwart gebandeerde achterlijf eerst toen goed. Na enige tijd bewogen zowel de voor- als de achtervleugels zich zo snel dat zij slechts als onscherpe vlekken te zien waren. Dat „opstarten" duurde ongeveer een minuut. Toen vloog, neen steeg de Windepijlstaart in een sierlijke boog majesteitelijk omhoog, maakte enkele keren een rondje laag over ons heen, zodat we onwillekeurig bukten, en verdween toen met pijlsnel snorrende vleugelslag in het duister. Een werkelijk onvergetelijk schouwspel!

Voedsel-zoeken hebben wij niet één keer gezien. Ook dat moet de moeite van het bekijken waard zijn, zoals verscheidene waarnemers en waarneemsters ons mededeelden. Met zeer snel bewegende vleugels (spanwijdte van de bovenvleugels ca. 10 cm) hangt het dier „stil" boven of naast een bloem om er met de zeer lange roltong (ongeveer 7 à 9 cm), die als een slurfje naar buiten steekt, nectar uit te zuigen. Opvallend is dat de dieren in Zeeland boven . . . rozen zijn gezien, bepaald geen bloemen waarop vlinders worden waargenomen; bovendien vermeldt de litteratuur voor deze soort Petunia, Welriekende tabak en Phlox, en andere plantesoorten met diepliggende nectar. Als ze zo van bloem naar bloem vliegen doen ze eerlijk gezegd nog meer aan een kolibrie (vogel) denken dan de Kolibrievlinder, zo werd ons gezegd. Lempke schrijft echter: het lijkt op vleermuisvlucht.

De voorvleugels zijn bruingrijs van kleur

Fig. 2. *Close up Windepijlstaart. Middelburg, september 1976.*

De Levende Natuur 80 (6):125-131 (1977)

Fig. 3. *Doodshoofdvlinder. Molenwater Middelburg, 25 oktober 1976.*

met veel bruine en zwarte streepjes en vlekjes, waardoor de vlinders in rust veel weg hebben van een stukje boomschors of een verdord blad, waarop ze overdag doodstil zitten. Ook wel op een schutting, een muur of, zo is ons uit diverse waarnemingen gebleken, op het wasgoed dat 's nachts buiten was blijven hangen. Ze vertrouwen volkomen op hun schutkleur en laten zich overdag heel gemakkelijk pakken. Ze zien er dan een beetje „griezelig" uit met hun zeer lange voelsprieten, hun relatief grote felle, koolzwarte ogen en hun zes stevige poten; het lichaam is gemiddeld 6 cm lang. Ze laten in rusttoestand erg met zich sollen en de enige reactie is wat trekken met de vleugels. Het lijkt dat ze op sterven na dood zijn, doch hoe anders dat wordt zodra de avond valt, hebben we hierboven al beschreven.

In „De Nederlandse trekvlinders" vermeldt B. J. Lempke op blz. 46: „Uit april zijn niet meer dan twee waarnemingen bekend (1961 en 1968) en maar vier uit mei, veel minder dan van de Doodshoofdvlinder. Juni en juli zijn opvallend beter. Blijkbaar komen dan al vaak de immigranten. Maar de maanden met de hoogste aantallen zijn augustus en vooral september. Het totaal voor oktober is alweer belangrijk lager en slechts twee waarnemingen zijn van november bekend (1898 en 1947). Evenals bij de Doodshoofdvlinder (waarover straks meer) zullen ook bij de Windepijlstaart de septemberdieren wel een mengsel zijn van immigranten en in ons land geboren vlinders. Over het algemeen zijn de jaartotalen niet groot. Beslist goede jaren komen weinig voor. In de periode 1940-1970 is dat slechts éénmaal het geval geweest, namelijk in 1950, toen 359 exemplaren geteld werden. Daarop volgt 1947 met 127 stuks, maar alle andere jaren blijven onder de 100. In verscheidene jaren kwamen zelfs nog geen tien meldingen – uit het gehele land – binnen. Heel slecht waren 1940 (4), 1941 (0), 1946 (5), 1957 (3), 1968 (1), 1969 (2) en 1971 (3). Het jaargemiddelde bedraagt nu (1972) 35, maar dat is geflatteerd door het getal van 1950. Zonder dat is het 24, hoger dus dan bij de Doodshoofdvlinder".

Tot zover Lempke. Zoals we al eerder schreven, verzorgden wij tussen 1967 en 1977 een natuurrubriek in de Provinciale Zeeuwse Courant waarop wij in de loop der jaren vele duizenden reacties kregen betreffende de flora en fauna. Zeer zelden was daar een waarneming van een Windepijlstaart bij. Persoonlijk hadden wij deze opvallende vlinder ook nog nooit eerder gezien.

De Levende Natuur 80 (6):125-131 (1977)

Hetzelfde geldt voor de *Doodshoofdvlinder*, ook deze soort zagen wij voor het eerst van ons leven en dat nog wel uitgerekend op de verjaardag van één onzer nl. op 25 oktober 1976 (fig. 3). Het enorme zwarte beest zat roerloos op een witgeverfde vensterbank op het Molenwater – in de stad – te Middelburg. Volgens de bewoner van het pand zat het dier er al minstens vanaf halftwee 's middags, toen wij het opmerkten was het omstreeks half vijf. Nu zijn we wel wat gewoon, maar toen we oog in oog het minstens 12 centimeter lange dier met de merkwaardige doodshoofdtekening op het borststuk zo roerloos zagen zitten, deden we onwillekeurig een stap achteruit, wat vanzelfsprekend gevolgd werd door twee stappen vooruit, waarna we de vlinder voorzichtig aanraakten. Hij stootte terstond het bekende, duidelijk hoorbaar piepende geluid uit waarover we gelezen hadden. Voor zover bekend de enige in Nederland voorkomende vlindersoort, die een voor het menselijk oor hoorbaar geluid voortbrengt. Gelijktijdig spreidde hij de vnl. donkerbruine zeer grote voorvleugels en toonde ons de prachtige, fel geel gekleurde achtervleugels met daarop twee pikzwarte banden. Het lange, ballpointdikke lijf bleek eveneens geel-zwart gebandeerd. Ongelofelijk mooi om te

met juli zijn zeker immigranten. In augustus en vooral september kunnen daar ook exemplaren bij zijn die zich hier ontwikkeld hebben, terwijl de meeste oktobervlinders wel hier geboren zullen zijn. Rupsen worden vooral in augustus en september gevonden en poppen in september en oktober, maar dit is ook juist de tijd van het aardappelrooien". De rups leeft hoofdzakelijk op aardappelloof. Het dier is bijzonder groot en opvallend. Lichtgeel met een zig-zag lijn daarover heen, een hemelsblauwe band die is afgezet met gele streepjes met daarop zwarte stippen als donkere kraaltjes. De kromme „pijl" aan het eind van het lichaam wijst erop dat we hier evenals met de Windepijlstaart en de Kolibrievlinder met een pijlstaart te doen hebben. „De moeders van de in ons land gevonden rupsen zijn", volgens alweer Lempke, „van Afrikaanse oorsprong. De vlinders die zich in Zuid-Europa vroeg genoeg ontwikkelden, kunnen ook noordwaarts trekken, maar de wijfjes zijn

geluid voortbrengt. Gelijktijdig spreidde hij de vnl. donkerbruine zeer grote voorvleugels en toonde ons de prachtige, fel geel gekleurde achtervleugels met daarop twee pikzwarte banden. Het lange, ballpointdikke lijf bleek eveneens geel-zwart gebandeerd. Ongelofelijk mooi om te

Fig. 4. *Poppen van Doodshoofdvlinder, Retranchement (midden), Wapendrager, Middelburg (boven) en Lindepijlstaart, Terneuzen (onder).*

nomen. Het meest is de vlinder echter in september aangetroffen, gevolgd door oktober. Alleen in 1956 is nog een exemplaar in november gevonden. Alle vlinders tot en

dan steeds steriel. Opvallend is, dat dit vaak forse krachtig uitziende dieren zijn. Bekend is, dat de vlinder graag bijenkorven binnendringt om zich aan de honing tegoed te doen. In de regel moet hij dit met de dood bekopen. De bijen zien in de regel geen kans het kadaver uit de korf te werken. Daarom wordt het ingekapseld in was, zodat het in de vochtig-warme ruimte geen bron van infectie kan worden. Imkers treffen nogal eens zulke mummies aan. In de regel is het aantal vlinders, dat in Nederland per seizoen gemeld wordt, klein. Zelden overtreft het de twee dozijn. Goede jaren waren 1950 met 51 stuks en 1964 met 36. Maar boven alles steekt 1956 uit met niet minder dan 260 exemplaren. Het grootste deel daarvan stamt uit september. Het staat thans wel vast, dat toen een sterke immigratie heeft plaats gevonden, die ook elders in West-Europa is waargenomen. Ook 1964 was een jaar met een totaal dat ver boven het gemiddelde lag, dat met uitsluiting van 1956 15 exemplaren bedraagt".

In 1976 ontvingen wij de navolgende meldingen van poppen en vlinders van de Doodshoofdvlinder. Tenzij anders vermeld betreft het steeds één imago.

West - Zeeuws - Vlaanderen: Retranchement (1 ex. begin sept., 1 pop 10-10, die bij het aardappel rooien is gevonden maar in een onbewaakt ogenblik door een kat is beschadigd, 1 ex. 12-10, 1 vlinder en 1 pop 18-10. De pop is vervoerd naar Sluis waar op 23-10 de imago eruit kroop, welke 's avonds op 25-10 aldaar werd losgelaten). Zuidzande (1 ex. gevangen en losgelaten 22-9). Zie de grootte van de Doodshoofdvlinder-pop in vergelijking met de poppen van Wapendrager en Lindepijlstaart op bijgaande foto (fig. 4).

Walcheren: Grijpskerke (1 ex. gevangen 30-9, „het scheidde vocht uit", met andere woorden het dier was kort ervoor uitgekomen; het is diezelfde avond te Serooskerke (W) na gefotografeerd te zijn losgelaten). Middelburg (1 ex. gevangen 25-10 om 16 u., ontsnapt bij het foto's maken om ca. 17 u.; de vlinder vloog pijlsnel omhoog, het vliegbeeld had meer weg van een vogel ter grootte van een Pimpelmees (!) dan van een vlinder; het was een puntgaaf exemplaar zodat het vrijwel uitgesloten is dat het hetzelfde dier zou zijn dat bijna een maand eerder te Serooskerke werd losgelaten).

Deze vlinder vormde voor ons persoonlijk hét klapstuk en tevens sluitstuk van het mooie vlinderseizoen 1976 (droog en warm weer tot september, daarna vochtig en zacht) waarin wij naast genoemde drie zuidelijke zeldzame soorten ook het Landkaartje voor het eerst in onze tuin zagen, door Lempke „een onverwachte vindplaats" genoemd in Entomologische Berichten dd. 1 juni 1977, deel 37, No. 6, blz. 87. Bovendien geregeld een Bont zandoogje, eveneens in onze tuin (komt hier echter ieder jaar voor hoewel de soort volgens de boeken in het westen zeldzaam is), en een Grote vos in Terneuzen nota bene laat in oktober. Voorts ontvingen we verleden jaar nogal wat opgaven over waargenomen Koninginnepages in West-Zeeuws-Vlaanderen en op Walcheren. En daar was dan nog de opvallende invasie, half juni, van Atalanta's. Zo werden er bijvoorbeeld in het reservaat „De Braakman" bij Terneuzen en op de „Ruiterplaat" en de „Schotsman" aan de Noord-Bevelandse oever van het Veerse Meer 's avonds *honderden* (!) Atalanta's gezien die op de bospaden en op de bladeren van de struiken erlangs zaten te zonnen in de toen niet meer zo

De Levende Natuur 80 (6):125-131 (1977)

felle zonnestralen (med. resp. de heer C. Riemslag ambtenaar SBB. en de heer F. Hendriks). Ook op Walcheren was deze uit Zuid-Europa afkomstige trekker algemeen; de dieren zaten het meest 's avonds op het asfalt van de binnenwegen. Een merkwaardig iets voor een zuiderling, die bovendien dan nog dagvlinder is. Wij vermoeden dat zelfs voor hen het zonnetje wat al te heet was overdag, daar in de schaduw het kwik rond de 30° en hoger schommelde; in de zonnestralen zullen de temperaturen ongetwijfeld tegen de 50°C hebben gereikt. Wie nu zou denken dat dan ook de Distelvlinder algemeen zou zijn geweest in zo'n subtropisch aandoende zomer komt bedrogen uit, want die soort was nu juist, merkwaardig genoeg, zeer schaars in Zeeland. En zulke dingen zijn nu juist altijd weer het verrassende van de levende natuur . . . .

De fertiele vorm van het Speenkruid, Ranunculus ficaria L. ssp. ficaria, nieuw voor Nederland

Th. W. J. GADELLA

Vakgroep Populatie- en Evolutiebiologie, Rijksuniversiteit Utrecht

Het Speenkruid heeft vanaf het begin van het bestaan van het tijdschrift De Levende Natuur de belangstelling gehad van de zijde van auteurs en van lezers, die vragen stelden of korte mededelingen plaatsten. Reeds in de eerste aflevering (1896) wijdt een van de drie oprichters, J. Jaspers (8), een artikel aan deze alom bekende plantesoort met een plaat op paginagrootte, in het toen nog groter formaat van ons tijdschrift. Jaspers constateerde ook toen al dat in het voorjaar vaak bosjes weggeworpen Speenkruidbloemen op wegen en paden lagen te verwelken, en slaakte de verzuchting: „Daar boeten zij haar schoonheid, die voor enkele oogenblikken het onschuldig hartje van een blozenden vlaskop of een aardig blauwoogje heeft betooverd. Ze waren zoo mooi in de lentezon, ze werden met ijver geplukt, – ze verflensten in het kleine vuistje zoo gauw! De kleine werd bovendien wat moe, en wierp ze lusteloos weg". Jaspers constateert vervolgens een ander belangrijk aspect in het leven van het Speenkruid, namelijk het gebrek aan vruchtvorming en zaadzetting.

Hij vraagt zich af of insekten niet voldoende helpen, of er wat „hapert" aan het stuifmeel dan wel aan de „eitjes" en vindt het opmerkelijk dat de okselknollen voor de voortplanting zorgen, terwijl de bloem toch het officiële voortplantingswerktuig in de plantenwereld is. Zo gezien is het plukken van het Speenkruid dan ook niet zo'n ramp, want de bloemen zijn voor de voortplanting niet zo belangrijk.